

**RAPPORT ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK
A360 LOMBARDENSTRAAT
ANTWERPEN**

RAPPORT VAN DE DIENST ARCHEOLOGIE STAD ANTWERPEN
Anne Schryvers
mei 2016

COLOFON

Onderzoek

Archeologisch onderzoek
Lombardenstraat

Opdrachtgever

Stad Antwerpen

Uitvoerder

Stad Antwerpen dienst archeologie

Datum onderzoek

juli 2013

Auteur

Anne Schryvers

copyright Stad Antwerpen afdeling archeologie

Zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de
Stad Antwerpen afdeling archeologie mag geen enkel
onderdeel of uittreksel van deze tekst worden weergegeven
of in een elektronische databank worden gevoegd, noch
gefotokopieerd of op een andere manier vermenigvuldigd.

INHOUDSTAFEL

1. IDENTIFICATIE.....	p. 4
1.1. ADMINISTRATIEVE FICHE.....	p. 4
1.2. KAARTEN.....	p. 5
2. ARCHEOLOGISCHE NOTA.....	p. 7
2.1. INLEIDING.....	p. 7
2.2. ONDERZOEKSSTRATEGIE.....	p. 11
2.3. RESULTATEN VAN HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK.....	p. 12
2.4. INTERPRETATIE VAN DE RESULTATEN	p. 40
3. BESLUIT.....	p. 41
3.1. ALGEMEEN BESLUIT.....	p. 41
3.2. TREFWOORDEN.....	p. 41
4. BIBLIOGRAFIE.....	p. 42
5. FOTO'S.....	p. 43
6. BIJLAGEN.....	p. 44

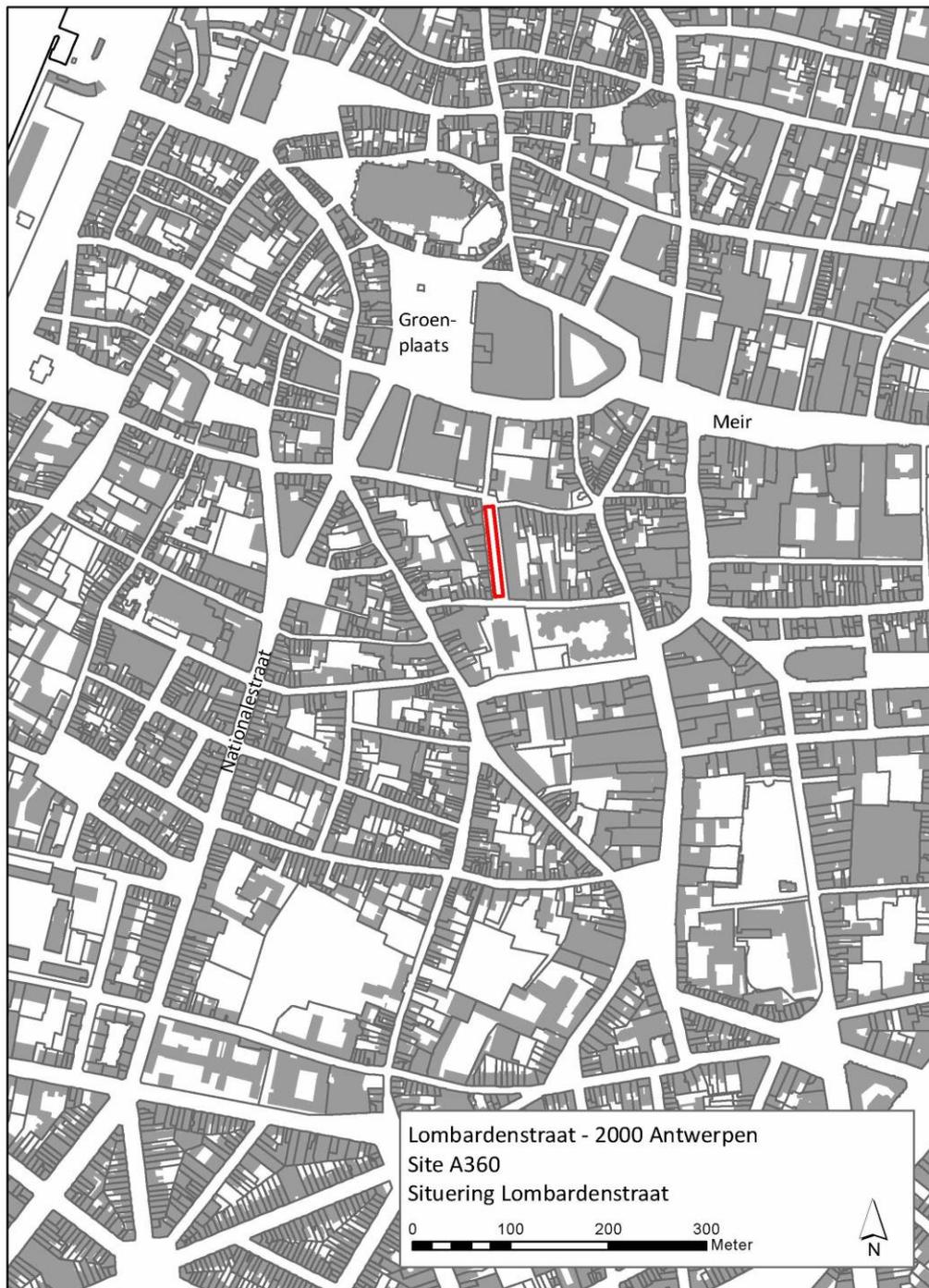
1. IDENTIFICATIE

1.1 ADMINISTRATIEVE FICHE

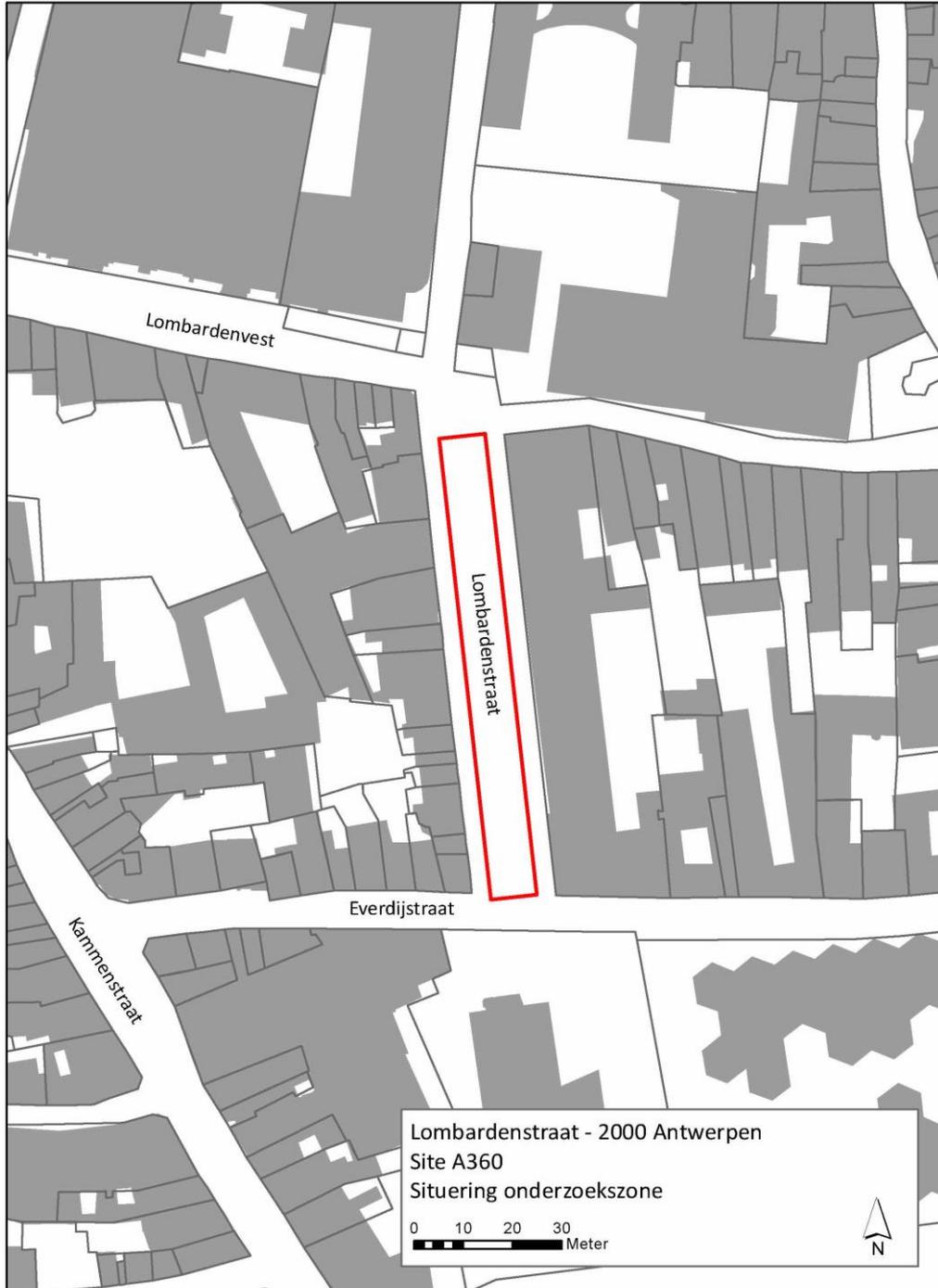
Vergunningsnummer	2013/217
Naam aanvrager	Anne Schryvers
Opdrachtgever	Stad Antwerpen Grote Markt 1 2000 Antwerpen
Uitvoerder	Stad Antwerpen dienst archeologie Kantooradres: Francis Wellesplein 1 2018 Antwerpen
Bevoegde Vlaamse Overheid	Leendert Van der Meij
Wetenschappelijke begeleiding	Anne Schryvers
Archeologische Team	Anne Schryvers en Femke Martens
Plannen	Steve Michiels
Start veldwerk	4 juli 2013
Einde veldwerk	10 juli 2013
Projectcode	A360
Provincie	Antwerpen
Gemeente	Antwerpen
Lambert coördinaten	X= 152 360,06 Y= 211897,75
Kadastrale gegevens	Afdeling 3, sectie C, blad 090 Openbaar domein
Adres	Lombardenstraat
Beheer opgravingsdata	Stad Antwerpen dienst archeologie Kantooradres: Francis Wellesplein 1 2018 Antwerpen
Beheer vondsten	Stad Antwerpen dienst archeologie Atelier en depot Havanastraat 5 2030 Antwerpen
Titel	Archeologisch onderzoek Lombardenstraat. Eindrapport.

1.2. KAARTEN

Figuur 1. Situering Lombardenstraat

Figuur 2. Situering onderzoekszone

2. ARCHEOLOGISCHE NOTA

2.1. INLEIDING

Bij de heraanleg van de Lombardenstraat in de zomer van 2013, diende een rioleringsbuis te worden voorzien. Hiertoe moest over de gehele lengte van de straat een sleuf van minstens twee meter diep worden gegraven. Eventuele archeologische resten op het tracé zouden worden vernietigd. Daarom diende voorafgaand aan de eigenlijke werken, een archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

De uitgraving van de sleuf gebeurde op aanwijzen van een archeoloog: op die manier werd de uitgravingsdiepte bepaald en eventuele archeologische resten (voorlopig nog) gespaard. Na het onderzoek zouden de resten worden weggebroken en kon de sleuf tot op de vereiste diepte worden aangelegd.

Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd door de archeologische dienst van de stad Antwerpen (vergunning 2013/217), het historisch huizenonderzoek door de dienst monumentenzorg.

HISTORISCH KADER

De Lombardenstraat bevindt zich ten zuiden van de middeleeuwse ruienstad, waarvan de bewoningsgeschiedenis teruggaat tot de twaalfde eeuw en vroeger. De locatie bevindt zich net buiten het gebied van de zogenaamde tweede stadsuitbreiding, in de zone van de derde stadsuitbreiding (1295-1314).

De straat zelf is in 1546 getrokken door Gilbert Van Schoonbeke op grond van het eigendom *d'oude Lombaerde*. Hij kocht dit erf aan van erfgenamen Dominicus de Petruvia en François de Balsan of Bausan. In eerste instantie werd de straat dan ook *Oudelombaerdestraat* genoemd, in 1755 wordt het *Lombaerde* en uiteindelijk, in de jaren '60, *Lombardenstraat*.

De oostelijke zijde van de straat is sinds 1963¹ volledig ingenomen door de schoolgebouwen van het Sint-Lodewijkinstituut. Hiertoe werden de bestaande huizen langs de oostelijke zijde van de straat onteigend en gesloopt. Bij de bouw van de school werd de Lombardenstraat ook aanzienlijk verbreed.

Huisnamen in de zestiende eeuw

De huisnamen van de huizen aan de oostelijke zijde van de *Oudelombaerdenstraat* zijn gekend², alleen is er een verschil tussen het aantal gekende namen, en het aantal huizen. Hierdoor kunnen de namen niet met zekerheid worden toegewezen aan een welbepaald

¹ Stadsarchief Antwerpen bouwdoos 18#44968

² Gilberte Degueudre, *Kadastrale ligger van Antwerpen, 1584-1585*, Proeve van reconstructie op de vooravond van de scheiding der Nederlanden. Deel VI-zesde wijk.

huis of kelder. De gekende huisnamen langs de oostelijke straatzijde zijn: *Oude Lombaard, Witte Roos, Zwarte Arend, Drie Kroontje, Gulde Kalf, Corenbloem* en *Krekelsberg*.

Rond 1800

De situatie rond 1795-1800 is duidelijker. Op het kadasterplan uit de Franse periode³ is te zien dat er zich langs de oostelijke zijde van Lombardenstraat tien huizen bevinden (figuur 3). De namen van de eigenaars uit deze perioden zijn gekend uit de bijhorende kadastrale legger. Zie bijlage 2.

Het huis met nummer S3/820 is een samenvoeging van maar liefst vier zestiende-eeuwse huizen en heeft daardoor een gevel van 27,2 meter breed. Eigenaar is de heer Moretus. Zie eveneens bijlage 2 voor de gevelbreedtes in de Lombardenstraat. Er staat tegelijk vermeld dat dit huis ook een toegangspoort van 4,6 meter breed heeft in de Everdijstraat.

Het noordelijke hoekhuis met nummer S3/874 behoort eigenlijk tot de Lombardenvest, maar de zijgevel neemt een groot stuk van de Lombardenstraat in, vandaar dat het ook is opgenomen in dit onderzoek.

Hernummering van de huizen in 1856

In 1856 vervalt het huisnummersysteem uit de Franse periode en komt het huidige systeem van pare en onpare nummers in gebruik. De oostelijke zijde van de Lombardenstraat krijgt de nummers 1 t/m 21 toebedeeld. Het grote huis in het midden van de straat (voormalig nummer S3/820) wordt opgedeeld in twee huizen: nummers 5 en 7. Het noordelijke hoekhuis in de Lombardenvest wordt eveneens opgesplitst en krijgt huisnummers 48 en 50 (figuur 5).

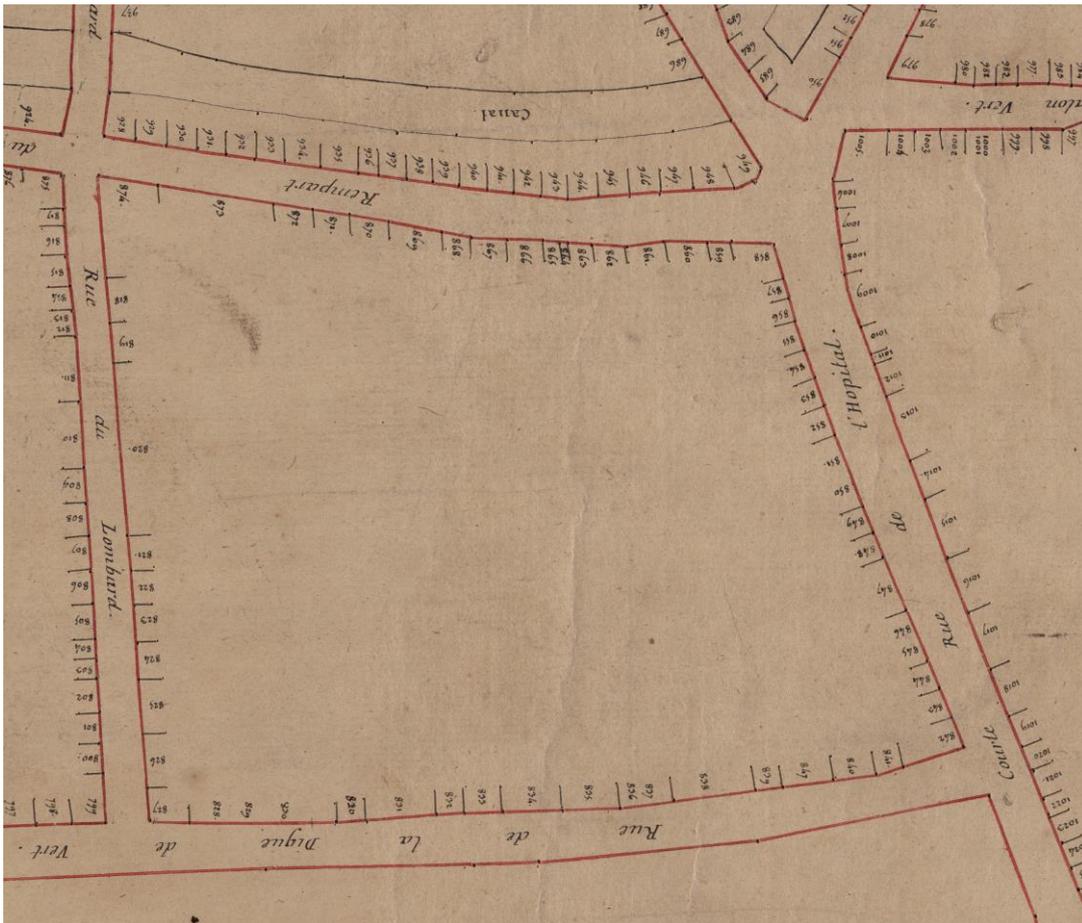
Onteigening in 1956

In 1956 wordt het onteigeningsplan opgesteld voor de rij huizen langs de oostelijke zijde van de Lombardenstraat (figuur 5). Doel is het bouwen van een school. De vergunning hiertoe werd afgeleverd in 1963, maar de sloopvergunning dateert al van 1960⁴. In die vergunning wordt verwezen naar een al gesloopt huis. Er mag bijgevolg worden aangenomen dat alle huizen langs de oostelijke straatzijde werden gesloopt tussen 1956 en 1963.

³ Stadsarchief Antwerpen 12#6264, Antwerpen 3de wijk 1795-1800.

Zogenaamd gevelplan van de binnenstad met de Franse huisnummering zoals in de eerste bevolkingsboeken van 1800-1815

⁴ Stadsarchief Antwerpen, bouwdoossier 18#1387

Figuur 3. Kadastraal plan van 1795-1800 met aanduiding van de oude huisnummers

Figuur 4. Kadastraal plan van 1823-1824 met aanduiding kadastrumnummers

Figuur 5. Onteigeningsplan van 1956 met onteigeningsnummers en de huisnummers uit 1856

ARCHEOLOGISCH KADER

In de onmiddellijke omgeving van de Lombardenstraat werden al verschillende archeologische opgravingen uitgevoerd. De resultaten hiervan illustreren de hoge archeologische verwachting van het projectgebied.

Zo werd bij archeologisch onderzoek tussen de Sint-Augustinuskerk in de Kammenstraat en de politietoren aan de Oudaan in 2002, naar aanleiding van de verbouwingen voor AMUZ (project A197), een grafkelder gevonden gerelateerd aan het vroegere Sint-Augustinusklooster. Hierin bevonden zich graftomben met de stoffelijke resten van achttiende-eeuwse Augustijnenbroeders. Onder de keldervloer werden oudere, vermoedelijk zeventiende-eeuwse graven aangetroffen. En onder één van deze oudere graven kwam zelfs een Romeins crematiegraf aan het licht.

Ook tijdens het archeologisch onderzoek in de Bogaerdestraat in 2003, naar aanleiding van de bouw van de Jeugdherberg (project A216), konden zestiende en zeventiende-eeuwse sporen en resten worden geregistreerd. Het ging voornamelijk om funderingsmuren, afvalkuilen en beerputten.

In 2011 werden tijdens het archeologisch onderzoek bij de aanleg van een riolerings sleuf in het voormalige woonhuis van Cornelis Floris de Vriendt in de Everdijstraat (project A323) enkele funderingen en afvalcontexten opgegraven uit de zestiende eeuw.

Ten slotte konden ook bij het archeologisch onderzoek in de Begijnenstraat naar aanleiding van de bouw van een nieuwe sporthal in 2012 (project A317), kelders, funderingen, water- en afvalputten van een achttal zestiende-eeuwse huizen worden onderzocht en in kaart gebracht. Een aantal afvalkuilen bevatte vondstmateriaal uit de vijftiende eeuw, wat duidde op een continue bewoningsgeschiedenis van meer dan 500 jaar.

2.2. ONDERZOEKSSTRATEGIE

Het archeologisch onderzoek in de Lombardenstraat had tot doel de archeologische sporen en/of resten die zich in de ondergrond bevonden te onderzoeken, te interpreteren en te registreren. Aangezien de resten nadien vernietigd zouden worden, was een grondige registratie belangrijk.

Het archeologisch onderzoek ging de eigenlijke graafwerkzaamheden vooraf. Er werd gegraven tot archeologisch relevant niveau, of tot op verstoringsdiepte. De sleuf diende stratigrafisch te worden onderzocht, de archeologische sporen en resten te worden geregistreerd of gerecupereerd.

2.3. RESULTATEN VAN HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

Bij het uitgraven van de rioleringsleuf in de middenas van de huidige Lombardenstraat, bleek al snel dat de westelijke sleufwand zich precies op de rooilijn van de toenmalige zestiende-eeuwse oostelijke straatzijde bevond. Hierdoor werden over de gehele sleuflengte alle opeenvolgende kelders van de oostelijke huizenrij aangesneden (figuur 6). In totaal ging het om 13 kelders/huizen waarvan de ene al meer gesloopt bleek dan de andere. Bij alle kelders geldt dat de oostelijke zijde niet kon worden geregistreerd aangezien de sleuf slechts twee meter breed was.

Duiding

In onderstaande beschrijving worden de archeologische resten van de kelders besproken. Per kelder worden eerst enkele basisgegevens per muur gegeven: de baksteenmaat (volgens LxBxH in centimeter), de mortel en de eventuele bepleistering. Nadien volgt een meer gedetailleerde beschrijving van de archeologische sporen en resten. Wanneer van andere muren of constructies de baksteenmaat vermeld wordt, gebeurt dit eveneens in centimeter, en in de volgorde LxBxH.

Ook de gegevens uit het historische huizenonderzoek zijn in verband gebracht met de archeologische resten waardoor deze aan een welbepaald huis (of huizen) toegeschreven kunnen worden. Hiertoe werden het gevelplan uit 1795-1800 en het onteigeningsplan uit 1956 geprojecteerd op het opgravingsplan (figuren 7-8).

Figuur 6. Opravingsplan met nummering kelders

Figuur 7. Projectie gevelplan (1795-1800) op opgravingsplan

Figuur 8. Projectie onteigeningsplan (1956) op opgravingsplan

Kelder 1

westmuur	baksteen 18x8x4	lichtbruine kalkmortel	grijze pleister
zuidmuur	baksteen 18x8x4	lichtbruine kalkmortel	grijze pleister

Figuur 9. Kelder 1

Kelder 1 bestond nog uit twee haaks op elkaar staande muren (de zuidelijke en westelijke muur) met een bewaarde diepte van 2,40 meter. De vloer was uitgebroken. De muren waren bepleisterd tot op 40 centimeter van de onderzijde van de muur. De muren vertoonden enkele vertandingen en in de westelijke muur bevond zich een schuin vlak. Deze muur was koud gemetseld tegen de zuidelijke muur, wat een latere toevoeging of aanpassing doet vermoeden. Langs noordelijke zijde was de kelder vernietigd, de westelijke muur was dan ook voor het overgrote deel afgebroken.

Deze kelder is onderdeel van het grote noordelijke hoekhuis met als adres. Lombardenvest. Het gaat om huis S3/874 (figuur 7), dat later opgesplitst wordt in huisnummers 48 en 50. Dit huis heeft op het onteigeningsplan van 1956 nummers 24 en 25 (figuur 8).

Kelder 2

noordmuur	baksteen 18x8x5	kalkmortel	grijze pleister
westmuur	baksteen 18x8x4	kalkmortel	witte pleister
zuidmuur	baksteen 18x8x5	kalkmortel	witte pleister

Figuur 10. Kelder 2

Deze kelder was 6,70 meter breed. Er kon geen vloer worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. In de westelijke muur bevonden zich een trap, een doorgang en een inham. De trap bestond uit grote natuursteenblokken (mogelijk hergebruik?) met bakstenen (20x8x5) muurtjes tussen. Ten zuiden van de trap bevond zich een doorgang door de muur, met een breedte van 92 centimeter en een diepte van 37 centimeter. De doorgang was licht inspringend ten opzicht van de westelijke keldermuur. Op dit inspringend gedeelte bevond zich een metalen deurbhengsel. Boven de doorgang was de muur afgeschuind. Nog iets meer naar het zuiden, bevond zich opnieuw een inham. Deze inham zat relatief hoog in de muur en was 70 centimeter diep en tussen 125-140 centimeter breed. De vloer van de inham was betegeld met rode tegels van 20x20 centimeter. Op de muur bevonden zich nog enkele witte geglaazuurde tegels.

Deze kelder behoorde tot huis S3/818 (figuur 7), later huisnummer 1. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het huis nummer 27 (figuur 8).

Figuur 11. Natuurstenen trap in kelder 2

Figuur 12. Inham in de westelijke muur van kelder 2

Kelder 3

noordmuur	baksteen 18x8x5	kalkmortel	witte pleister
westmuur	baksteen 18x8,5x4	beige kalkmortel	witgrijze pleister
zuidmuur	baksteen 18x8x5	beige kalkmortel	grijze pleister

Figuur 13. Kelder 3

Deze kelder was 5,80 meter breed. Er kon geen vloer worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. Langs de noordelijke zijde van de westelijke muur bevond zich de aanzet van een west-oost georiënteerd gewelf. Vervolgens zaten er drie inhammen in deze muur. De eerste inham was een dichtgemetselde doorgang met een breedte van 72 centimeter en een diepte van 74 centimeter. Het was nog goed te zien waar de deur zat. De inham was opgetrokken in baksteen (17x8x5) maar niet bepleisterd. De tweede inham bevond zich in de originele muur en was bijgevolg in het originele verband opgenomen. De diepte bedroeg 28 centimeter, de breedte 69 centimeter. Deze inham was eveneens witgrijs bepleisterd. De derde inham zat tegen de zuidelijke scheidingsmuur. Ook deze inham behoorde origineel tot de muur en was in het verband opgenomen. Er waren wel enkele latere aanpassingen op te merken. De inham werd voorafgegaan door een uitspringend stuk van 13 centimeter. De totale hoogte van deze uitsprong kon niet bepaald worden. Vervolgens kenmerkte de inham zich door een verhoogde vloer bestaande uit natuursteenblokken en een opstaande rand. Deze blokken zijn mogelijk hergebruikt. Ter hoogte van deze opstaande rand bevond zich vroeger een deur, af te lezen aan de deurbengsels. In de inham lag een loden buis voor watervoorziening.

De zuidelijke muur vertoonde de aanzet van een noord-zuid georiënteerd gewelf. Naast deze muur zat een spouw van 16 centimeter breed en dan opnieuw een muur (de noordelijke muur van kelder 4).

Deze kelder behoorde tot huis S3/819 (figuur 7), later huisnummer 3. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het huis nummer 28 (figuur 8).

Figuur 14. Eerste inham in de westelijke muur van kelder 3

Figuur 15. Derde inham in de westelijke muur van kelder 3

Kelder 4

noordmuur	baksteen 18x8x4	beige kalkmortel	witgrijze pleister
westmuur	baksteen 18x8x4	beige kalkmortel	grijze pleister
zuidmuur	baksteen 17x8x5	beige kalkmortel	grijze pleister

Figuur 16. Kelder 4

De breedte van deze kelder bedraagt 6 meter. Er kon geen vloer worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte.

De noordelijke muur vertoonde de aanzet van een noord-zuid georiënteerd gewelf enkele relatief recente aanpassingen met witte cementmortel. Ook het bovenste gedeelte van de westelijke muur was een recentere aanvulling. De gehele westelijke muur vertoonde de aanzet van een west-oost georiënteerd gewelf. Er bevonden zich twee inhammen in de muur. De eerste inham behoorde tot de muur en was in het originele verband opgenomen. De diepte bedroeg 35-40 centimeter. De inham had een verhoogd vloertje met natuursteentegels en vertoonde roetsporen. Vermoedelijk gaat het om een kolengat. De tweede inham was 45 centimeter diep en had eveneens een verhoogd vloertje dat schuin in westelijke richting opliep. Bovenop bevond zich het restant van een kelderraam: een natuurstenen vensterbank met twee gaten in.

De zuidelijke muur vertoonde de aanzet van een zuid-noord georiënteerd gewelf. Meer naar het oosten toe bevond zich een opening in de muur. Aangezien de wanden van deze 'doorgang' niet afgewerkt waren, betreft het vermoedelijk een latere vernieling of doorbraak.

Deze kelder behoorde tot één van de vier huizen die werd opgenomen in huis S3/820 (figuur 7), nadien kreeg het (samen met het huis ten zuiden) huisnummer 5. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het hele samengevoegde huis nummer 29 (figuur 8).

Figuur 17. Eerste inham in de westelijke muur van kelder 4, vermoedelijk een kolengat

Figuur 18. Tweede inham in de westelijke muur van kelder 4, natuurstenen vensterbank met twee gaten

Kelder 5

noordmuur	baksteen 17x8x5	beige kalkmortel	grijze pleister
westmuur	baksteen 18x8x5	lichtbruine kalkmortel	grijswitte pleister
zuidmuur	baksteen 18x8x5	lichtbruine kalkmortel	witte pleister

Figuur 19. Kelder 5

Deze kelder was 7,5 meter breed. Er kon geen vloer worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. De westelijke muur vertoonde enkele anomalieën, zoals een kleine uitsprong hoog in de muur en een muuraanzet die mogelijk overeen kwam met een (ondertussen verdwenen) dwarsmuur. De uitsprong bovenaan was dichtgemetseld (misschien de overblijfselen van een raam?), onderaan bevonden zich twee gaten met een metalen pin in de muur. Meer naar het zuiden bevond zich nog een dichtgemetselde opening en een schuin aflopend vlak in de muur. Dit laatste diende vermoedelijk om kolen in de kelder te storten. Over de gehele lengte van de muur liep een richel van 7 centimeter breed.

Op 3 meter van de noordelijke muur bevond zich een (deels afgebroken) dwarsmuur. Deze muur was opgetrokken in baksteen (18x8x5) met lichtbruine kalkmortel. De muur was langs beide zijden witgrijs bepleisterd. Ook langs de oostelijke zijde was de muur bepleisterd, wat erop duidt dat de muur ook oorspronkelijk slechts tot op 1,5 meter van de westmuur liep. Tegenover deze muur kon ten oosten eveneens een in situ-muurfragment geregistreerd worden met een deels afgewerkte zijde, een sleuf voor een houten deur en een gewelfaanzet langs de zuidelijke kant.

De eerste 97 centimeter van de zuidelijke muur, gemeten vanaf de westmuur, was een recente aanvulling met bakstenen en cementmortel. De rest van de muur was een zuid-

noord georiënteerde gewelfaanzet. Bovenop dit gewelf was een plat vlak geconstrueerd met kleine bakstenen, bouwpuin en twee verglaasde bakstenen.

Deze kelder behoorde ook tot één van de vier huizen die werden samengevoegd tot huis s3/820 (figuur 7), nadien kreeg het (samen met het huis ten noorden) huisnummer 5. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het hele samengevoegde huis nummer 29 (figuur 8).

Figuur 20. Uitsprong met mogelijk resten van een raam in de westelijke muur van kelder 5

Figuur 21. Dwarsmuurtje in kelder 5

Kelder 6

noordmuur	baksteen (ongekend)	beige kalkmortel	witgrijze pleister
westmuur	baksteen 18x9x4,5	beige kalkmortel	-
zuidmuur	baksteen 16x8x4,5	beige kalkmortel	witgrijze pleister

Figuur 22. Kelder 6

Deze kelder was 5 meter breed. Er kon geen vloer worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. De noordelijke muur had over de eerste 40 centimeter, te meten vanaf de westmuur, een schuine aanzet die afliep in oostelijk richting. Ook bevond er zich een vierkante opening in de muur, vermoedelijk de plaats waar een moerbalk zat.

De westelijke muur kende over de eerste 50-55 centimeter een latere toevoeging: de bakstenen waren relatief groot (20x9x5) en er was cementmortel gebruikt. De rest van de muur was wel origineel en vertoonde de aanzet van een west-oost georiënteerd gewelf. Tegen de zuidwand bevond zich een bepleisterd, schuin vlak van 1,30 meter breed. Daarboven zat een recentere constructie met een tegelvloertje en twee metalen buizen. Mogelijk is deze structuur toe te wijzen aan een watersysteem. De zuidmuur was maar laag bewaard.

Ook deze kelder behoorde tot één van de vier huizen die werden samengevoegd tot huis s3/820 (figuur 7), nadien kreeg het (samen met het huis ten zuiden) huisnummer 7. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het hele samengevoegde huis nummer 29 (figuur 8).

Figuur 23. Detail van de westelijke muur van kelder 6 – schuin bepleisterd vlak met recente constructie

Kelder 7

noordmuur	baksteen 16x8x4,5	beige kalkmortel	witgrijze pleister
westmuur	baksteen 18x8x5	lichtbruine kalkmortel	grijswitte pleister
zuidmuur	baksteen 18x8x5	felbruine kalkmortel	-

Figuur 24. Kelder 7

Deze kelder was 7,5 meter breed. Er kon geen vloer worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. De westelijke muur vertoonde over een lengte van 1,70 meter, te meten vanaf de noordelijke muur, de aanzet van een west-oost georiënteerd gewelf. Vervolgens was er een over een lengte 1,50 meter een 10 centimeter breed voorzetmuurtje. Zowel dit muurtje als de zone onder het gewelf waren bepleisterd met cementmortel. Daarachter bevond zich een recente uitsparing voor een rioolbuis en een leiding. Alle deze relatief recente aanpassingen kunnen in verband gebracht worden met waterhuishouding.

Ten zuiden van het voorzetmuurtje bevond zich een dwarsmuurtje van 17 centimeter breed, bestaande uit bakstenen (17x8x4) en cementmortel. Dit correspondeerde met een afgebroken muurtje langs oostelijke zijde en sloot dus oorspronkelijk dit deel van de kelder af.

Vervolgens bevond zich op 70 centimeter boven de uitgravingsdiepte een bakstenen constructie. Binnenin bevond zich een schuin aflopende wand met een zeer dichte bepleistering. De functie is niet duidelijk.

Hierna hervatte de originele muur zich over 1 meter met de aanzet van een gewelf. Op 65 centimeter bevond zich een bakstenen dwarsmuur (18x8x4) van 75 cm lang met afgewerkte kant langs oostelijke zijde. Parallel liep er een tweede muurtje dat deels was

afgebroken. Het geheel was wit bepleisterd. Wat de precieze functie van deze structuur was, is niet meer te achterhalen.

De zuidelijke muur was 30 centimeter breed en zo goed als helemaal afgebroken.

Dit is de laatste kelder die behoorde tot één van de vier huizen die werden samengevoegd tot huis S3/820 (figuur 7), nadien kreeg het (samen met het huis ten noorden) huisnummer 7. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het hele samengevoegde huis nummer 29 (figuur 8).

Figuur 25. Detail van de westelijke muur van kelder 7

Kelder 8

noordmuur	baksteen 16x8x5	felbruine kalkmortel	-
westmuur	baksteen 18x9x5,5	felbruine kalkmortel	grijswitte pleister
zuidmuur	baksteen	trasmortel	-

Figuur 26. Kelder 8

Deze kelder was 2,7 meter breed. Wegens de latere samenvoeging met kelder 9 is deze breedte relatief, de precieze scheiding tussen beide kelders is niet meer te achterhalen. Hier kon wel een vloerniveau worden vrij gelegd. Deze vloer sloot aan bij de nagenoeg volledig afgebroken noordelijke muur. De eerste 55 centimeter was gelegd met vierkante tegels (20x20), de rest met zeshoekige natuurstenen tegels (20x23). Aansluitend bij de vloer bevond zich een vierkante, bakstenen constructie van 68 x 68 centimeter met in het midden een putje van 40 x 40 centimeter. Deze structuur correspondeerde met een rioolbuis in de muur.

De westelijke muur was over 2 meter tot 60 centimeter hoog bewaard, de bovenzijde was afgewerkt met een vloertje van wit geëmailleerde tegels. De laatste 68 centimeter was een bakstenen structuur die deel uitmaakte van de rioolstructuur.

Vervolgens bevond er zich een dwarsmuur van 20 centimeter breed en bijna volledig afgebroken. Deze muur was niet de oorspronkelijke zuidelijke muur van kelder 8, bij de samenvoeging met kelder 9 werden beide kelders grondig verbouwd waardoor de originele scheiding niet meer te zien is. Op het projectieplan x is te zien dat de originele zuidmuur van kelder 8 zich ergens te midden van kelder 9 bevond.

Deze kelder behoorde tot huis S3/821 (figuur 7), later huisnummer 9. Op het onteigeningsplan van 1956 is te zien dat het is samengevoegd met het huis ten zuiden en dat ze samen nummer 30 dragen (figuur 8). Het gaat om huis S3/822. Hierdoor is de oorspronkelijke scheiding tussen beide kelders niet meer duidelijk.

Figuur 27. Vloertje in kelder 8

Kelder 9

noordmuur	baksteen	trasmortel	-
westmuur	baksteen (18x8x5)	cementmortel	witgrijs
zuidmuur	baksteen	trasmortel	-

Figuur 28. Kelder 9

De breedte van de kelder bedroeg 5,20 meter. Wegens de latere samenvoeging met kelder 8 is deze breedte relatief, de precieze scheiding tussen beide kelders is niet meer te achterhalen. Hier kon eveneens een vloerniveau worden vrij gelegd. De westelijke muur bestond voor het eerste deel uit een muur van 30 centimeter breed met bakstenen (18x8x5) en cementmortel. Over die lengte bevond zich een vloertje met gesierde tegels (17x17) op een bakstenen vloer. De rest van de westelijke muur was witgrijs bepleisterd en afgewerkt op 70 centimeter hoogte. Langs deze muur lag een bakstenen vloer, gevoegd met cementmortel en met sporen van cement op. Vermoedelijk lag hier dus oorspronkelijk ook een vloer met gesierde tegels op. Langs zuidelijke zijde bevond zich nog een dwarsmuur met trasmortel, duidelijk een latere toevoeging, en een trap. De trap bestond uit natuurstenen treden van 1,30 meter lang, 20 centimeter diep en 6 centimeter hoog. De afstand tussen de treden bedroeg 20 centimeter en was gemetseld met bakstenen (18x8x5) en cementmortel. De zuidelijke muur was een relatief recente muur, bakstenen gemetseld met trasmortel.

Deze kelder behoorde tot huis S3/822 (figuur 7), later huisnummer 11. Opvallend is wel dat op het onteigeningsplan van 1956 (figuur 5) te zien is dat dit huis is samengevoegd met huis S3/821 (huisnummer 9) en dat ze samen onteigeningsnummer 30 dragen, terwijl

huisnummer 11 op dit onteigeningsplan staat bijgeschreven bij huis S3/823 (huisnummer 13). Mogelijk gaat het om een administratieve vergissing.

Figuur 29. Zuidelijk deel van kelder 9

Figuur 30. Tegelvloertje in kelder 9

Kelder 10

noordmuur	baksteen (18x9x4,5)	felbruine kalkmortel	witgrijs
westmuur	baksteen (18x9x4,5)	felbruine kalkmortel	witgrijs
zuidmuur	baksteen (18x9x5)	cementmortel	witgrijs

Figuur 31. Kelder 10

De breedte van deze kelder bedroeg 8,80 meter. Er kon geen vloerniveau worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. De noordelijke muur was een bakstenen muur met witgrijze bepleistering. De westelijke muur had eveneens een witgrijze bepleistering en de aanzet van een gewelf in west-oost richting. Op 1,30 meter van de noordelijke muur zat een dichtgemetselde opening met een diameter van 85 centimeter. Deze opening had bovenaan een boog, wat doet besluiten dat het een deur was. De bewaarde hoogte van deze dichtgemetselde deur is ongeveer 1 meter, hieruit valt af te leiden dat het oorspronkelijke vloerniveau nog heel wat lager gelegen is. Op 1,10 meter van de zuidelijke muur was de muur verbrokken, en deels afgebroken. Het betreft hier een dichtgemetselde opening, langs beide zijden bevond zich een afgewerkte deurlijst.

De zuidelijke muur was 38 centimeter dik en witgrijs bepleisterd.

Deze kelder behoorde tot huis S3/823 (figuur 7), later kreeg het huisnummer 13. Op het onteigeningsplan van 1956 heeft het nummer 31 (figuur 8). Opmerkelijk is dat op dit plan huisnummer 11-13 aangegeven staat, terwijl het huis met nummer 11 is samengevoegd met het huis met nummer 9. Mogelijk gaat het om een administratieve vergissing.

Figuur 32. Dichtgemetselde deuropening in de westelijke muur van kelder 10

Figuur 33. Dichtgemetselde opening in de zuidwestelijke hoek van kelder 10

Kelder 11

noordmuur	baksteen (18x9x5)	cementmortel	witgrijs
westmuur	baksteen (18x6x4)	lichtbruine kalkmortel	grijwsit
zuidmuur	baksteen		

Figuur 34. Kelder 11

De breedte van deze kelder bedroeg 5,50 meter. Er kon geen vloerniveau worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte. De westelijke muur had op 1,20 meter van de noordelijke muur een opening van 1,10 meter breed. De opening had afgewerkte randen en was niet dichtgemetseld. Nadat de muur voor 1,70 meter verder liep, bevond zich een trap. In het tussenliggende stuk waren enkele grote gaten waarvan de functie niet duidelijk is. De trap bestond uit natuurstenen tegels van 23x23 centimeter en 6 centimeter hoog. De afstand tussen de treden bedroeg 26 centimeter. Langs zuidelijke zijde was een deel van de trap ingemetseld en bevond zich een stukje met natuursteenblokken. De zuidelijke muur was over de eerste 1,45 meter vanaf de westelijke muur bepleisterd, de rest van de muur niet.

Deze kelder behoorde tot huis S3/824 (figuur 7), later huisnummer 15. Op het onteigeningsplan van 1956 is het huis aangeduid met nummer 32 (figuur 8).

Figuur 35. Opening in de westelijke muur van kelder 11

Figuur 36. Trap in de westelijke muur van kelder 11

Kelder 12

noordmuur	baksteen		
westmuur	baksteen (18x8x5)	lichtbruine kalkmortel	witgrijze pleister
zuidmuur	baksteen (19x9x5)	lichtbruine kalkmortel	witgrijze pleister

Figuur 37. Kelder 12

De breedte van deze kelder bedroeg 8 meter. Er kon geen vloerniveau worden vrij gelegd omdat de uitgravingsdiepte niet diep genoeg reikte.

De westelijke kende twee inhammen met een schuin vlak, de een op 2 meter van de noordelijke muur, de andere 2,20 meter verder. Deze vlakken waren geconstrueerd met bakstenen (18x8x5) en lichtbruine kalkmortel. Het is duidelijk dat beide vlakken pas later in de muur werden aangebracht. Dit was te zien aan de afgebrokkelde zijmuren en de nieuwe zijmuurtjes met gebruik van cementmortel. Beide vlakken vertoonden ook een zwarte aanslag. Deze is veroorzaakt door de houtskool of cokes die via deze openingen in de kelder werden gestort. Bij de meest zuidelijke inham was nog een loden buis in het schuine vlak verwerkt. Vermoedelijk is deze in verband te brengen met waterhuishouding. Ten zuiden van deze tweede inham vertoonde de muur de aanzet van een west-oost georiënteerd gewelf. Vervolgens bevond zich nog een aanbouw tegen de originele muur met bakstenen (17x8x5) en cementmortel.

De zuidelijke muur was hoog bewaard en vertoonde onderaan een vertanding van 6 centimeter.

Deze kelder behoorde tot huis S3/825 (figuur 7), later huisnummer 17. Op het onteigeningsplan van 1956 is het huis aangeduid met nummer 33 (figuur 8).

Figuur 38. Westelijke muur van kelder 12 met twee schuine vlakken

Figuur 39. Eerste schuin vlak in de westelijke muur van kelder 12

Kelder 13

Van deze kelder is bijna niets bewaard gebleven. De westelijke muur kon slechts over 1,5 meter gevolgd worden, de rest was afgebroken. De bakstenen konden niet gemeten worden omdat de muur met een cementmortel bestreken was. Langs de noordelijke zijde bevond zich de aanzet van een gewelf in west-oost richting van 44 centimeter breed. Daaronder bevond zich een kleine inham van 6 centimeter diep. Zowel de noordelijke als de westelijke muur vertoonden een zwarte aanslag, vermoedelijk afkomstig van houtskool of cokes.

Deze kelder behoorde tot huis S3/826 (figuur 7), later huisnummer 19. Op het onteigeningsplan van 1956 is het huis aangeduid met nummer 34 (figuur 8).

Figuur 40. Kelder 13

2.4. INTERPRETATIE VAN DE RESULTATEN

Het archeologische onderzoek in de Lombardenstraat resulteerde in de registratie van de oostelijke huizenrij van de voormalige *Oudelombaerdestraat*. In totaal konden de restanten van 13 kelders worden opgetekend. Oorspronkelijk bevonden zich in deze straat ook 13 huizen. Alleen het zuidelijke hoekhuis kon niet worden geregistreerd omdat het volledig gesloopt bleek. Het noordelijke hoekhuis kon wel deels worden bloot gelegd, maar dit huis behoorde eigenlijk tot de Lombardenvest.

De Lombardenstraat werd in 1546 getrokken door Gilbert Van Schoonbeke. Beide straatzijden werden voorzien van huizen. Deze zestiende-eeuwse huizen kenden namen als *Zwarte Arend*, *Corenbloem*, *Witte Roos* en *Oude Lombaard*. Op basis van de historische bronnen kunnen deze jammer genoeg niet aan exacte huizen worden toegewezen. Tijdens het archeologisch onderzoek kon in elk van de kelders de zestiende-eeuwse kern geregistreerd worden: voornamelijk de dragende muren en gewelfaanzetten waren nog origineel. Daarnaast konden verschillende aanpassingen, aanvullingen en verbouwingen opgetekend worden, allemaal inherent aan het gebruik van een kelder. Zo werden koolschuiven gecreëerd, openingen dichtgemetseld en dwarsmuren bijgeplaatst. De huizen bleven 400 jaar in gebruik. In 1956 wordt het onteigeningsplan opgemaakt om plaats te ruimen voor de bouw van een school. Tussen 1956 en 1963 worden alle huizen langs de oostelijke zijde van de Lombardenstraat gesloopt. De straat wordt aanzienlijk verbreed en de school wordt opgetrokken.

Studie van historische bronnen en plannen, leert ons de geschiedenis van de huizen in deze straat. Zo zijn er in 1800 al vier huizen samengevoegd tot huis 820, een immens gebouw met een gevelbreedte van meer dan 27 meter. Later krijgt dit huis twee huisnummers maar in het onteigeningsplan van 1956 staat het opnieuw als één geheel geregistreerd. Ook huizen 821 en 822 blijken te zijn samengevoegd in de loop van de geschiedenis. De archeologische resten verraadden weinig van dit alles. Op kelderniveau leek het nog steeds om 13 afzonderlijke woningen te gaan.

3. BESLUIT

3.1. ALGEMEEN BESLUIT

Het archeologisch onderzoek van de rioleringsleuf in de Lombardenstraat resulteerde in de registratie van de oostelijke rooilijn van de voormalige *Oudelombaerdestraat*. In totaal konden 13 kelders worden opgetekend, allemaal met zestiende-eeuwse kern. Tussen 1956 en 1963 werden deze huizen gesloopt ten voordele van de bouw van het Sint-Lodewijckinstituut, sindsdien is de straat verbreed en neemt de school de hele oostelijke zijde in beslag.

Dankbetuiging

Ik bedank graag mijn collega's die mee instond voor het onderzoek en het tot stand komen van dit rapport: Mike Van Vlasselaer voor het veldwerk, Steve Michiels voor het tekenwerk, Georges Troupin voor het historische huizenonderzoek en Tim Bellens, Karen Minsaer en Femke Martens voor de kritische feedback.

3.2. TREFWOORDEN

- aanduiden van trefwoorden voor de datering en identificatie van de site (bij voorkeur woordenlijsten van de CAI: bijvoorbeeld: IJzertijd – paalkuilen – greppels – bewoning onbepaald

Stadskernonderzoek – Nieuwe Tijd – steenbouw – kelders – Antwerpen – stadsontwikkeling

4. BIBLIOGRAFIE

AMAND DE LATTIN, *Doorheen Oud-Antwerpen, Gids en inventaris van het hedendaagsche Oud-Antwerpen*, Antwerpen, 1936

ROBERT VANDE WEGHE, *Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen*, Antwerpen, 1977

Tableau de concordance officiel des anciens & nouveaux numéros des maisons (décision du conseil communal du 6 septembre 1856)

Ongepubliceerde archiefbronnen:

Stadsarchief Antwerpen, huisnamen in de wijkboeken van Ketgen, 100#2659

Stadsarchief Antwerpen, huisnamen in de officiële wijkboeken: eerste reeks, 100#2660

Stadsarchief Antwerpen, huisnamen in de officiële wijkboeken: tweede reeks, 100#2661

Stadsarchief Antwerpen, Legger bij het gevelplan, ca. 1800, MA#2631

Stadsarchief Antwerpen, Losson, Oorspronkelijke (primitieve) aanwijzende tabel sectie B, 1834, microfilm 152#47 (MF)

5. FOTO'S

- Figuur 1 en 2 Stad Antwerpen dienst archeologie
- Figuur 3. Stadsarchief Antwerpen 12#6264
Antwerpen 3de wijk 1795-1800
- Figuur 4. Plan Primitif 1823
Stadsarchief Antwerpen, 12#3920, Antwerpen Wijk 3, 15de
blad, ca. 1823, Reuflet, A.J. Noël
- Figuur 5. BPA 20 1956
Stad Antwerpen ruimtelijke ordening, planregister digitale
plannen, plan 224_100021_060 en plan 252_10066_00001
- Figuren 6-40 Stad Antwerpen dienst archeologie

6. BIJLAGEN

Bijlage 1. Overzicht huisnummers oostelijke zijde Lombardenstraat

Bijlage 2. Overzicht eigenaars 1800 en eigenaars 1835 van de huizen langs de oostelijke zijde Lombardenstraat